

# TÜRKİYE'DE AŞİRET TARTIŞMALARI

Yayına Hazırlayan: **SUVAT PARİN**



Bağlam Yayınları 455  
İnceleme-Araştırma 302  
ISBN 978-605-9911-49-8

Türkiye’de Aşiret Tartışmaları  
Yayına Hazırlayan: Suvat Parin  
© Bağlam Yayıncılık

Birinci Basım: Şubat 2019  
Kitap Tasarımı: Canan Suner  
Baskı: Umut Kağıtçılık Sanayi Ticaret Ltd. Şti.  
Fatih Cad. Yüksek Sok. No: 11/1 Başakhan Merter/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 11081  
Matbaa Sertifika Numarası: 22826

**BAĞLAM YAYINCILIK** Hobyar Mah. Narlıbahçe Sok. No: 9/3 Cağaloğlu/İstanbul  
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27  
Web: [www.baglam.com](http://www.baglam.com) e-mail: [baglam@baglam.com](mailto:baglam@baglam.com)

# İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ .....	7
KÜRTLER, DEVLETLER VE AŞİRETLER .....	9
<i>Martin van BRUINESSEN Çeviren: Abdulsemet Aydeniz</i>	
KÜRT AŞİRETLERİ, ETNİK KİMLİK VE ORTA DOĞU'DA DEVLET .....	26
<i>Martin van BRUINESSEN Çeviren: Berat Yoldaş</i>	
BİR AİDİYET ARACI OLARAK KOLEKTİF KİMLİĞİN OLUŞUMUNDA AŞİRETİN ROLÜ VE ETKİLERİ .....	49
<i>Ahmet AKTAŞ</i>	
DİNİN SOSYAL HAYAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: HERKİ AŞİRETİ ÖRNEĞİ .....	57
<i>Saim GÜNDOĞAN</i>	
DEVLET- AŞİRET ARASINDAKİ SİMBİYOTİK İLİŞKİ: 19. YÜZYIL'DA OSMANLI-İRAN SINIR BÖLGESİNDE HEYDERAN AŞİRETİ ...	68
<i>Erdal ÇİFTÇİ</i>	
AŞİRET VE AĞALIĞIN KENT FORMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: VAN KENT MERKEZİ ÖRNEĞİ .....	82
<i>Suvat PARİN</i>	
OSMANLI DEVLETİ'NDE ÖNCESİ VE SONRASI İLE 1691 BÜYÜK İSKÂNI (İSYAN MI İSKÂNI DOĞURDU, İSKÂN MI İSYANI DOĞURDU) .....	97
<i>İbrahim YILMAZÇELİK - Özcan TATAR</i>	
MİLLİ MÜCADELE'DEN CUMHURİYET'E DEVLET İLE AŞİRET İLİŞKİLERİNDE SİİRT ÖRNEĞİ .....	113
<i>Ömer OBUZ</i>	
PAYİTAHT ODAKLI PARADİGMA BAĞLAMINDA OSMANLI TAŞRASINDA AŞİRETLER .....	129
<i>Ercüment TOPUZ</i>	
19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA VAN VE HAKKÂRİ BÖLGESİNDEKİ AŞİRETLER, HÂKİMİYET ALANLARI VE TAHMİNİ HANE SAYILARI .....	142
<i>Tarık Ziya ARVAS</i>	
DOĞUDAKİ KONARGÖÇER AŞİRETLER SORUNUNUN XIX. YÜZYILDA OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ .....	157
<i>Sıtkı ULUERLER</i>	
OSMANLI-İRAN SINIRINDA BULUNAN AŞİRETLERİN HAREKETLİLİĞİ: BAYEZİD SANCAĞI ÖRNEĞİ .....	170
<i>Hakan KAYA</i>	
TANZİMAT DÖNEMİ YENİLİKLERİNİN UYGULANMASINA BİR ENGEL OLARAK AŞİRETLER: VAN EYALETİ/VİLAYETİ ÖRNEĞİ .....	182
<i>Şeyhmus BİNGÜL</i>	

NEOLİBERAL EKONOMİ SÜRECİNDE AŞİRETLERİN ŞİRKETLEŞMESİ: BATMAN ÖRNEĞİ .....	192
<i>Hasan BİÇİM</i>	
MODERNİTENİN ÖTEKİ YÜZÜ: KAYBEDİLENLERİ HATIRLAMAK YÖRÜK AŞİRETLERİNDE MODERNLEŞME VE UYUM .....	213
<i>Adem ÖTER - Metin ÖZKUL</i>	
AŞİRET GELENEĞİNDE SOSYOKÜLTÜREL DEĞERLER, DEMOKRATİKLEŞME VE BİREYSELLİK .....	242
<i>Ahmet BOZYİĞİT</i>	
TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞ VE AŞİRETLERİN SİYASİ TAVIRLARI (HAKKÂRİ ÖRNEĞİ) .....	248
<i>Engin KORKMAZ</i>	
CEZA HUKUKU AÇISINDAN AŞİRET KARARLARI .....	260
<i>Recep ÇİĞDEM</i>	
AŞİRETİ ORTAYA ÇIKARAN TEMEL ETMENLER .....	276
<i>Yaşar KAPLAN</i>	
BERLİN HÜR ÜNİVERSİTESİ ETNOLOJİ ENSTİTÜSÜ TARAFINDAN 1957 TARİHİNDE DOĞU ANADOLU'DA YAPILAN TETKİK SEYAHATI HAKKINDA RAPOR .....	296
<i>Mehmet PINAR</i>	
DOĞUDA AŞİRET DÜZENİ VE BRUKAN AŞİRETİNE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ ..	307
<i>Ahmet ÖZER</i>	
II. ABDÜLHAMİD'İN AŞİRETLER POLİTİKASI VE HAMİDİYE ALAYLARI ....	338
<i>Ahmet ÖZER</i>	
CHP MEBUSU NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARINA GÖRE BİNGÖL'DEKİ ZAZA AŞİRETLERİ (1939-1950) .....	373
<i>Ercan ÇAĞLAYAN</i>	
TARİHSEL AÇIDAN AŞİRET-CEMAAT YAPILARININ DÖNÜŞÜMÜ VE SİYASAL KÜLTÜR .....	393
<i>Sait EBİNÇ</i>	
KÜRT AŞİRETLERİ SEYİDA VE BERAZA LİDERLERİNİN (MİR, BEG, AĞA) ÖLÜMLERİ ÜZERİNE DENGEBELER TARAFINDAN YAKILAN AĞIT- KİLAMLAR .....	407
<i>Memet Metin BARLIK</i>	
DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA AŞİRET TEMSİLİYETİ .....	419
<i>Fatma GÜNGÖRER</i>	
DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU ÖRNEĞİNDE AŞİRET TARİKAT İLİŞKİLERİ .....	442
<i>İbrahim BAZ</i>	

## ÖNSÖZ

Türkiye'nin Cumhuriyet öncesi ve sonrası toplumsal tarihinde aşiret yapıları önemli bir yer tutmuştur. Bu yönüyle sosyoloji, antropoloji ve tarih başta olmak üzere farklı disiplinlerin inceleme nesnesi haline gelen aşiretler, toplumsal yapıda mülk edindiği ve sürdürdüğü ilişki biçimlerinden dolayı hem içerde hem de dışarıda akademik çalışmaların konuları arasında yer almıştır. Özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin toplumsal dokusunda gözardı edilemeyecek derinlikte bir tarihselliğe ve gündelik hayatın ekonomik, kültürel, dinsel ve politik yapısını belirleme potansiyel ve kabiliyetine sahip *aşiret* gerçekliği, hem kamuoyunun gündemine hem de akademik camianın projektörlerinin altına genellikle ya ülkedeki güvenlik konusunun hararetle tartışıldığı ya da bölgede seçimleri kimin kazanacağı spekülasyonlarının yoğunlaştığı dönemlerde gündeme girmektedir. Aşiret olgusuna dönük ilgi yukarıda belirtilen çerçeve ile sınırlı kalmakta, öne çıkarılan birkaç harlı tartışmadan sonra üzerinde bir daha ne zaman durulacağı belirsizleşen bir mevzu karakterini arz etmektedir. Konunun, Ziya Gökalp'ten günümüze kadar Türkiye'deki akademik çalışmalarda önemli bir yer tutmaması ya da gündemde kal(a)mamışlığı da bütün açıklığıyla ortadadır. Bu durumun nedenleri; devlet-aşiret ilişkileri, etnik kimlik, aşiret mitlerinin gerçeklikle yüzleşmesinden doğabilecek yıkıcılığın tolere edilebilir olmaması şeklinde sıralanabilir.

*Aşiret kimliği*, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu'sunun hem kırsal hem de kentsel alanlarında yaşayan Kürtlerin büyük bir kısmı için birçok açıdan *kültürel mezhep* değerindedir. Çünkü aşiret, birey ve toplum yaşamının yürüncesini ve ritmini belirleyen dinamik bir gücü temsil etmektedir. Aşiret kimliği günümüzde görece bazı alanlarda zayıflamasına rağmen uğrunda kan dökül(en) bir kimliktir. Bu kimlik; Kürt nüfusun dinsel, etnik ve politik yaşam alanlarını belirli ölçülerde baskılayan karakterini güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Kentte yaşayanlar da dahil olmak üzere, *aşiretli* olmak, Kürtler arasında hâlâ; güç, itibar ve soyluluk gibi anlamlarla yüklüdür. Kürtlerde aşiret, gündelik hayata ilişkin geleneksel norm, kolektif sorumluluklar, kimlik-sel zorunlulukları için *etno-kültürel* motiflerle bezeli bir dünyadır.

Modernleşme teorilerinin, varlığının ortadan kalkacağı ya da kendisine aidiyetin terkedileceği öngörüsünde bulunduğu aşiretler; günümüz Türkiye'sinin kent ve kırsal alanlarında farklı boyutlarda kendini yeniden üreterek varlığını sürdüren, sosyal yardımlaşma ve dayanışma pratiğini büyük çaplı değişimlere rağmen ısrarla devam ettiren, aidiyet ve nüfuz alanını sürdüren, kültürel kodlarını birey ve toplum dünyasında dolaşımda tutan bir yapı olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu yapıyı anlayabilmek için bir kimlik alanı olmaya devam eden aşiret dokularının tarihsel süreçteki varlıklarını, ürettikleri ve sürdürdükleri kültürel kodları, ekonomik örgütlenme biçimlerini, siyasal alanda konumlanma tarzlarını ve eğilimlerini, dev-

letle diyaloglarını, kendilerini koruma ve sürdürme stratejilerini vurgulayan toplumsal ve tarihsel metinlere ve çalışmalara müracaat büyük bir önem taşımaktadır. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarafından 2017 yılında organize edilen ve Türkiye’de bir ilk olan, “Türkiye’de Aşiret Gerçeği Sempozyumu”<sup>\*</sup> başlıklı bilimsel platform Türkiye’deki birikimi belirleme anlamında önemli bir adım olma özelliği göstermektedir. Bununla birlikte aşiret konusuna mesai harcadıkça tartışılması ve yazılması gereken konu başlıklarının çeşitlendiği görülmektedir.

*Türkiye’de Aşiret Tartışmaları* bu alandaki önemli tartışma başlıklarının ve konuyla ilgili metinlerin ortaya çıkmasına öncülük edecek bir alan açma çalışmasıdır. Başka bir ifade ile bu çalışmanın amacı, Türkiye özelinde *aşiret* mevzusunun odağına alan metinler etrafında yoğunlaşan bir literatür ortaya koymaktır. Türkiye’de *aşiret* odaklı çalışmalara bakıldığında Martin van Bruinessen, Mehrdad Izady, Basil Nikitine gibi isimlerin sıklıkla refere edildiği gözlenmektedir. Bu araştırmacıların ve metinlerinin değerini gözardı etmeksizin, Türkiye’de *aşiret* eksenli konuları farklı açılardan irdelenebilecek geniş bir akademik ilginin oluştuğunu ve bunu *Türkiye’de Aşiret Tartışmaları* başlığı altında sunulan metinlerle de göstermek bu çalışmanın ana hedeflerinden birini oluşturmaktadır.

Bilimsel düzlemde yeni tartışma ve çalışma konularına imkân aralayacak özgün metinlerden oluşan bu eserin kolektif bir emeğin ürünü olduğunun altını kalın çizgilerle çizmek gerekir. Bu vesile ile hem yoğun bir çabayla yoğrulmuş değerli yazıları için hem de basım aşamasına gelinceye dek uzun sayılabilecek bekleme sürecinde gösterdikleri sabır ve anlayış için yazarlara şükranlarımı sunarım. Sağlık problemlerine rağmen bu kitapta yer alması için yaptığımız makale çağrısına iki özgün metinle katkı sunan Martin van Bruinessen’e ayrıca teşekkür ederim. Aşiret konusunda yaptığımız çalışmalara çok önem veren ve her açıdan destek olan Rektörümüz Prof. Dr. Peyami Battal’a müteşekkirim. Söz konusu metinleri büyük bir özveri ile Türkçe’ye çeviren Dr. Berat Yoldaş ve A. Samed Aydeniz’i de anmadan geçmemek gerekir. Metinlerin redaksiyonu hususunda gösterdikleri hassasiyetleri ve uğraşları için Dr. Hasan Biçim, doktora öğrencilerim Sevim Şahin, Nevzat Ağcakaya, A. Samed Aydeniz, Mehmet Baki Bilik’e, dostlarım Dr. Metin Eren ve Doç. Dr. Seyit Battal Uğurlu’ya da çok teşekkür ederim. Kitap yayınlamanın maliyetlerinin arttığı bir dönemde destek sağlayan Bağlam Yayınları’na ayrıca teşekkür etmeyi borç bilirim.

**Suvat Parin**  
**2019/Van**

---

<sup>\*</sup> Bu çalışmada yer alan metinlerin önemli bir kısmı söz konusu çalışmanın revize edilen çıktılarından oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türkiye’de Aşiret Gerçeği Sempozyumu Tebliğ/Bildiri Özetleri*, Haz.: Suvat Parin, 4-6 Mayıs 2017, Van.

# KÜRTLER, DEVLETLER VE AŞİRETLER\*

MARTIN VAN BRUINESSEN

Çeviren: Abdulsemet Aydeniz

Yirmi yıl önceye kadar yaygın kanı, Kürt toplumunun çok eski en baskın sosyal biçimi olan aşiretlerin gittikçe çözüleceğiydi. Az kalan son göçebe aşiretler, yerleşme baskısına boyun eğdiler ve acımasız kentleşme süreci, eski bağlılıkları çözerek yeni toplumsal ilişkileri öne çıkardı. İran-İrak Savaşı (1980-88) ve PKK ile Türk Askeri arasındaki çatışmalar (1984-99), her iki gelişmeyi hızlandırdı ve bu süreç, Kürt toplumunun geleneksel birçok tarafını yok etti. Fakat son yirmi yıllık toplumsal altüst oluşlar, aşiretlerin ortadan kalkmasını beraberinde getiremedi. Açıkça modern öncesi bir olgu olan aşiretler, değişim ve dönüşüm karşısında müthiş bir direnç ve uyum yeteneği gösterdiler ve şimdi aşiret ve aşiretçilik birçok açıdan Kürt toplumunda yirmi-otuz yıl öncesine göre daha fazla nüfuz sahibidir. Kürt aşiretlerinin çoğu uzun süredir yerleşiktirler, fakat göçebelik için alanın daralması onları çok etkilemedi. Ayrıca, aşiret örgütlenmesinin güvensizlik ve siyasal kargaşa dönemlerinde hayatta kalma özelliğine sahip olduğu ve modern işletme türlerine oldukça benzerlik gösterdiği görüldü.

Sadece modernleşme teorileri aşiretlerin yok olacağı konusunda kehanette bulunmadı; birçok eleştirel ses, en temelde aşiret kavramını sorguladı: Aşiret bir diğer ideolojik inşa, oryantalist bakışın yapay bir olgusu veya emperyalistlerin bir icadı değil mi? Bunu, varlıklarını kolonyal güçlerin bölgelerini parçalamalarına borçlu olan Afrika'nın geniş "aşiretler" vakasını gerekçe göstererek tartıştılar. Kürt aşiretlerinin varlığı, batılı gözlemcilerden bağımsız, iyi belgelendiği için, Kürtlerde benzer radikal bir aşiret yapısökümü yapmak pek anlamlı değil. Kuşkusuz, tıpkı ailede olduğu gibi, aşirette de ideolojik bir inşa boyutu vardır, fakat aşiret hatırı sayılır derecede bir gerçekliğe (substance) sahiptir. Aşiret insanların, Kürt ulusu ya da ümmet gibi kategorilerden daha fazla itimat ettiği somut bir gerçekliktir. Yapısökümcü eleştiri, aşiret ideolojisinin, aşiretin fiili işleyişi ile karıştırılmaması gerektiğini ortaya çıkardı. Aşiretten soyut olarak bahsetmek neredeyse anlamsızdır. Aşiretin, büyüklüğü, mahiyeti, hiyerarşik yapısı ya da eşitlikçiliği ve komşularıyla ilişkileri, ekonomik ve siyasal ortamdaki değişimlerden etkilenmektedir. Değişimi etkileyen en kritik faktör, muhtemelen, aşiretin

---

\* Bu makalenin eski bir versiyonu "Les Kurdes, États et tribus", olarak *Études kurdes*'te yayınlanmıştır. No. 1 (février 2000), 9-31. Faleh A. Jabar & Hoslanm Dawod (ed.) *Tribes and power: Nationalism and ethnicity in the Middle East*, Saqi, London, s.165-183.

dayandığı ekonomik kaynaklardaki değişimler ve onun devletle ilişkisidir. Kürtler söz konusu olduğunda, çevresinde birden fazla devletin doğrudan varlığı, uzun zamandır değişimin temel bir faktörü olmuştur.

Çoğu zaman, Kürt toplumu, iki ya da daha fazla komşu ülkenin periferisinde var oldu ve bu ülkeler arasında tampon görevi gördü. 1500’lerden Birinci Dünya Savaşı’na kadar, söz konusu devletler, sırasıyla batıda Osmanlı İmparatorluğu ve doğuda Rusya ile birlikte İran- Safavi (sonraları Kaçarlar) ve kuzey ve güneyden İngiliz İmparatorluğu gittikçe bölgeyi taciz ediyorlardı. Dünya savaşından sonra, Kürdistan, bu imparatorluklardan ortaya çıkmış dört modern-ulus devlet arasında bölündü ve her birinde periferi ve güvensiz bölgeler haline geldi. Bütün bu devletler, ister imparatorluk ister ulus devlet olsun, Kürdistan’da Kürt toplumunun sosyal ve toplumsal örgütlenmesi üzerinde çok derin etkiler bırakan dolaylı yönetimin farklı biçimlerini uyguladılar. Farklı tarihsel dönemlerde Kürt toplumunda var olan belirgin aşiretsel form, önemli oranda, bu devletlerin Kürt toplumuyla etkileşiminin ürünüydü.

## Devamlılık ve Değişkenlik

Son dört yüzyılda, farklı kaynaklarda bahsedilen Kürt aşiretlerinin karşılaştırılması, bazı aşiretlerin kaybolduğunu yenilerinin ortaya çıktığını, fakat daha büyük aşiretlerin bu zaman zarfında kayda değer bir süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.<sup>1</sup> Ancak bu aşiretlerin büyüklüğü ve karmaşıklığı zamanla kayda değer bir şekilde değişti ve örneğin, 1950’deki Milli, Şikak veya Jâf aşiretlerinin, (en büyük ve en bilinen Kürt aşiretlerinden üçü) 1850 ya da 2000 yıllarında bütün yönleriyle aynı kaldıkları söylenemez. Her üç aşiret, bazen birlikte bazen farklı zamanlarda daha farklı kökenlerden küçük aşiretsel gruplarla ortaklık ya da tam üyelik şeklinde birleşmişlerdir ve rakip liderler arasında bütünlük bozulduğunda her üç aşiret de kopmaları/ayrışmaları deneyimlemişlerdir.<sup>2</sup> Bununla birlikte aşiret ile lehçe arasındaki ilişki dikkat çekicidir (şüphesiz, aşiret içi evliliği koruma eğilimi korunmuştur). Kürtçe lehçelerin çoğu aşiretlerin onları konuşmaları sonrasında adlandırılır ve kişilerin konuşma biçimleri aşiretsel bağlantılarını gösterebilmektedir. Diğer taraftan, bütün Kürtler aşiretlere bağlı değiller; her zaman sosyal bir tabaka olarak aşiretsel yapıya ait olmayan köylüler olmuş, ço-

<sup>1</sup> Kürt aşiretleri ile ilgili başlıca kaynaklar şunlardır: Şerefname (16. yüzyılın sonlarında derlenen Kürt emirlikleri tarihi), Türkay 1979 (Osmanlı belgelerinden kabilelere ilişkin derlenen veriler), Hürşit Paşa 1997 [1860] (1848-52 yıllarında İran-Osmanlı sınırını çizen komisyonun Osmanlı üyesi tarafından yazılmıştır) Jaba 1860, Sykes 1908, Mayevski 1914, Noel 1919, Gökalp 1992 (1920’lerin başında yazıldı), `Azzâwî 1937-56, Razm-ârâ 1320, Hütteroth 1959 ve kimin hazırladığı bilinmeyen Aşiretler raporu (muhtemelen 1970’lerde istihbarat servislerinden biri tarafından derlenen Türkiye’de Kürt kabilelerinin en eksiksiz listesi).

<sup>2</sup> Nispeten kısa bir süre zarfında yapısında bu tür değişiklikler için bkz. Bruinessent, 1983 (Şikak aşireti üzerine)

ğunlukla da bu köylüler, aşiretler tarafından boyunduruk altına alınmışlardır. Az ya da çok güvenilir olan aşiret tanımları, belirli zaman dilimlerine göre farklılık gösterirler, çoğunlukla da aşiretlerin büyüklüğüne ve örgütlenmenin karmaşıklığına göre farklılaşmaktadır.<sup>3</sup> Aşiretlerin bazıları son döneme kadar pastoral göçebe, bazıları yaylacı hayvancılığını yerleşik tarımcılıkla birleştirmiş, bazıları ise yerleşik köylü çiftçilerden oluşmaktadır. Günümüzde, aşiretlerin büyük bir kesimi, aşiretsel değer ve örgütlenmeden tümüyle kopmadan kentleşmişlerdir ki bu durum belirli kentsel bağlamlarda bir avantaj da olabilmektir (özellikle İstanbul ya da Ankara'daki eski kent sınıfına göre, bu kentlere son on yıldaki kitlesel Kürt göçü, -aile, aşiret ya da bölgesel patronaj kalıplarına işaret ederek- yerel hatta ulusal siyaseti yönlendirebilmektedir). Bazı aşiretler, özellikle küçük olanlar, gerçek soy gruplarına yakındırlar, çoğunluk ise çekirdek soyla akraba ilişkileri belirsiz ya da akraba olmayan ama sadık olarak tanınırlar.

Büyük aşiretlerde, akrabalık ideolojisi önemli olmasına rağmen, siyasal ilişki- lenme durumu ve ortak aşiret liderine ya da lider soyuna sadakat açıkça mevcuttur. Kürtler, Arap aşiretlerinin tersine, ortak soy-kütüğü paylaşmamalarına rağmen, hatta geniş aşiretlerde, aşiretin siyasal bir koalisyon olarak ortaya çıkmasından birkaç nesil sonra bütün üyelerin ortak atadan geldiği inancı yerleşebilir.

Bazı büyük aşiretler yöneten soy, ortak klan/soy sayısı, tabi olanların soyu ve aşiret olmayan köylü tebaa gibi hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu aşiretlerin bazıları, bileşenlerinin heterojenliğini açıkça kabul etmektedirler. Bu nedenle bazı yazarlar buna konfederasyon diyeceklerdir. Büyük Milli aşireti (şimdi çoğunlukla Türkiye'nin güneydoğusunda olan Mardin ve Urfa şehirlerinde ikamet etmektedirler) 19. yüzyılda sadece Kürt alt-aşiretlerden değil, Arap ve Kürt Müslüman ve Ezidilerden oluşmaktaydı. Biraz daha doğuda, Tûr-Abidin Hevêrkanları (Mardin'in doğusu), Yezidi ve Sünni Kürt kesimleri ve Hristiyan tebaa (client) ya da sahiptiler.

Kürt toplumunda, hafife alınmaması gereken bir dinamizm olmasına rağmen- aşiret içi çatışma ve aşiret yapısı üzerinde büyük etkiye sahip olan ittifakların- aşiretlerin karmaşıklık düzeyi ve içsel tabakalaşmanın, temel olarak iki dışsal faktöre bağlı olduğu gözlemlenebilir: Mevcut dayandıkları kaynaklar ve devletin bölgeye müdahalesinin kapsamı.

## **Dolaylı Yönetim ve Aşiretsel Yapı**

Kürt Emirliklerinden ve aşiretler konfederasyonundan (kendi isimleri var ve birçoğu emirlikler sonrası varlıklarını sürdürdüler) oluşan beyliklerin ve devlet (Osmanlı, Safevi ve Kaçarlar) tarafından resmi olarak tanınan aşiret reislerinin

<sup>3</sup> Kürtlerin yaşadığı bölgedeki aşiret örgütlenmesinin çeşitliliğine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Bruinessen 1992, 2. bölüm: "Tribes, chieftains and non-tribal groups"

tarihlerine bakılarak, devletin rolü ortaya konulabilir. Bu emirlikler ilk olarak *Şerefname*’de, 1597 yılında Bitlis Kürt Emiri Şeref Han tarafından yazılmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Şeref Han, emirliklerin birçoğuna çok eski tarih atfetse de, ileri sürdüğü hiçbir tarih Karakoyunlu dönemi (15. yüzyıl) öncesine somut olarak işaret edememekte ve Kürt hanedanlıklarının Akkoyunlu, Safeviler ve Osmanlılarda farklı muameleye tabi tutulduklarını vurgulamaktadır. Emirliklerin yapısı, Türkmen imparatorluklarının uygulamalarını andırır; kabileler, sağ ve sol kanatta örgütlenir ve hükümdarlar tarafından dengede tutulurlar. Aşiretleri kontrol altında tutmanın aracı olarak her aşiretten, bazı aşiret liderlerinin oğullarının ya da yakın akrabaları olan bir varisin (bazı durumlarda birbirinin yerini alabilecek birbiriyle rakip iki aileden) Emir’in divanında yaşaması zorunlu kılınmaktaydı. Fransız coğrafyacı Xavier de Planhol, Osmanlı döneminde bilinen dağ göçebeliliğinin, Türklerin uzak mesafe-dikey göçbeliği ile Kürtlerin yakın mesafe -yatay yaylacılığının kültürel sentezi olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Osmanlı döneminde göçebe Kürt-Türk aşiret konfederasyonunun var olduğunu biliyoruz (Boz Ulus onların en önemlisidir).<sup>4</sup> Türkmen-Türk karşılaşmasından birtakım Kürt emirlerinin ortaya çıkmış olması ihtimal dahilindedir. Her koşulda, resmi olarak özerk ve devletin yaptırım gücünü arkasına alan emirlikler, az çok Osmanlı İmparatorluğuyla ilişkilerine bağlı olarak istikrarlı ve konsolide olurlardı. Osmanlı devletiyle etkileşimleri sürecince Kürt emirlerinin saltanatları, Osmanlı saltanatının küçük bir modeli gibiydi.<sup>5</sup>

Emirliklerin her biri Osmanlı idari birimlerinden ayrı olarak oluşturuldu ve çoğu ya da tüm idare Emirlere bırakılmıştı. Bazı emirler vergilerini toptan verirken bazıları onu bile yapmazlardı. Bütün emirliklerin Osmanlı merkezi devletine karşı tek sorumluluğu, bölgedeki herhangi bir askeri seferde, askerlik görevlerini yerine getirmektir. Gelirleri toplamanın çok maliyetli olacağı ve coğrafi olarak periferi alanlarında otonom yaşayan emirliklerin varlığına rastlanılması şaşırtıcı değildi. Kent merkezlerine yakın, tarımsal anlamda verimli bölgeler, doğrudan merkezi hükümet tarafından atanan yöneticiler veya vekiller aracılığıyla idare edilirdi (büyük bir zanaatkâr ve tüccar nüfusuna sahip ve ana ticaret güzergâhı üzerinde stratejik önemli bir pozisyona sahip en büyük emirlik Bitlis’ti).

Büyük emirlikler, küçük emirliklerle aynı statüye sahipti; geniş seviyede otonomi ve aşiret liderinin bütün gelirleri, devlete hepsini versin ya da hiç vermesin, tahsis etme hakkı.<sup>6</sup> Ne emirlikler ne de geniş göçebe aşiretler, gerçek anlamda Osmanlı devletinin oluşturduğu bir şey değildi; ilk parasal ölçümlerin yapılmasından bu yana zaten vardılar. Fakat, Osmanlı devleti tarafından tanınmaları ve

<sup>4</sup> Bkz. Demirtaş, 1949; Gündüz, 1997.

<sup>5</sup> Bruinessen, 1992, s.161-80'deki Bitlis, Bâbân ve Jazîra emirliklerine ilişkin gözlemlere bakınız.

<sup>6</sup> Tûr`Abdîn bölgesi ile ilgili 16. yüzyıl Osmanlı belgelerinin analizini yapan Göyünç & Hütteroth, 1997 çok net bir şekilde ortaya çıkarmışlardır.

gücün onlara verilmesi, Kürt bölgesinde durumu sabitleştirdi ve onları politik birimler olarak konsolide etti.

Aşiretlere yönelik Safevi Devleti siyasetinin, Osmanlılardan farklı olduğunu not etmek gerekmektedir. Osmanlı, onlarla işbirliği yapmak isteyen aşiret oluşumunu konsolide ederken, Safeviler heterojen kökene sahip farklı küçük gruplardan geniş aşiret birimlerini meydana getirmede çoğunlukla başarılı oldular. Kürtlerin şahsında, en spekülatif örnek, İran'ın Özbek akınlarının olduğu cepheyi korumak için 1600'lerde Horasan'ın kuzey bölgelerine Şah Abbas tarafından yerleştirilen, küçük Asya ve Kafkasya'daki küçük aşiretsel gruplardan oluşturulmuş sayıları 40.000 aile olan Chamishkazaklu aşiretidir. Merkez tarafından atanan *İlkhânî* tarafından bir arada tutulurlardı: sonra üç geniş *îl'e* (İran'da aşiretin en geniş birimine denir) bölünür, her biri merkez tarafından atanmış fakat *İlkhânî*<sup>7</sup> soyunu temsil eden birinin şemsiyesi altında olurlardı.

Bazı aşiretler, 18. ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı merkezinin zayıflamasıyla birlikte kontrol ettikleri toprakları genişletmeye ve daha önce hazineye aktardıkları vergileri vermemeye başladılar. Ancak, II. Mahmud (1808-1839) ve Abdulmecid (1839-1861) tarafından uygulanan askeri reform ve merkezileşme çabaları, özerk emirliklerin sonunu getirdi. Merkez tarafından atanan valiler, Emirlerin yerlerini aldı, fakat bu valiler, soyluları ve aşiret liderlerini kendi bölgelerinde kontrol altında tutma ve önceki geniş özerkliklerinden vazgeçmeye zorlamak için gerekli geleneksel meşruiyetten yoksundular. Böylelikle, tekil aşiretler ya da emirliklerin parçası olan konfederasyonlar en önemli toplumsal ve siyasal birimler haline geldiler. Her yerde aşiret liderleri birbirleri üzerindeki güçlerini ve etkilerini genişletme çabasına giriştiler.

19. yüzyılın ortalarında bölgede bulunan seyyahlar ve misyonerler yerel insanların, emirliklerin ortadan kaldırılmasından sonra, güvenliğinin ciddi bir şekilde azaldığı iddiasını ve sürekli kan davaları olduğunu tekrarlarlar. Kürt toplumsal örgütlenmesinin parçalı doğası, emirlikler dönemine göre artmıştı.

Merkezileşme ve idari reformlar için her hamle yapıldığında, merkezi hükümetin temsilcisi bölgeye daha fazla nüfuz etmekteydi. Merkez tarafından atanan her yeni memur, aşiretler aracılığıyla kalacak yer bulmak zorundaydı ve o zamana kadar ki en düşük seviyede bile olsa, aşiretler çeşitli ve dolaylı yönetim pratiklerini uygulama imkânı elde ediyordu. Aşiret varlığı, her idari merkezileşme evresinin ardından daha küçük, daha az karmaşık ve soy olarak daha homojen oldular: emirlikler, aşiretsel konfederasyona, konfederasyonlar daha büyük aşiretlere ve geniş aşiretler daha küçük aşiretlere dönüştüler.<sup>8</sup>

<sup>7</sup> Bruinessen, 1978: 215-220; Tawahhuđî 1359/1981. Genel olarak İran'daki devlet ve aşiret arasındaki ilişkiler hakkında bkz. Lambton, 1970.

<sup>8</sup> Bu süreci Bruinessen 1992'de daha ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir (s.192-5'deki özete bakınız).

## Parçalı İttifak ve Karşıtlık Yabancıyla İttifaka Karşı

Yaygın olarak bilinen antropolojik parçalı ittifak ve karşıtlık modeli, birçok Kürt aşiret üyesinin kafasındaki sosyal gerçeklik haritasını iyi açıklamaktadır. Kan davası, aşiretin ne olduğunu ve nasıl işlediğini gösteren önemli bir örnektir. Az çok ideal kurallara göre işleyen kan davası, göreceli olarak küçük ve soy olarak homojen aşiretlerde görülmesi ve aşiret liderinden ziyade sıradan aşiret üyesinin öldürülmesi tesadüf değildir.

Saha çalışmamda karşıma çıkan en “net” aşiret kan davası olayı; her biri aynı aşiretin farklı sülalelerinin yaşadığı bir dizi bölgeden oluşan Uludere’de meydana geldi. Kan davası, kız kaçırma olayında kazara bir adamın ölmesi sonucu yıllarca iki sülalenin karşı karşıya gelmesini beraberinde getirmişti.

Fakat, liderlik eden aileler arasında ya da içinde, bir çatışma durumunda, ayrışma ilkesi, gelişen ittifak modelinin örgütlenme ilkelerinden yalnızca biridir. Aşiret reisi, ki aşiretsel ideolojide var, köken, karakter (yiğitlik, örneğin, cömertlik ve cesaret) ve aşiret üyelerinin mutabakatını bir araya getirebilmesinden dolayı konumunu elde eder ve korur. Fakat pratikte, onların konumları siyasal yetenekleri ve dış müttefikinin desteğine dayanır. Aşiret reisinin temel işlevi, aşiret ile diğer aşiretler ve devlet(devletler)in en önemli aktör olduğu dış dünya arasında, köprü kurmaktır. Aşiret liderinin devlet tarafından tanınması, bu durumda emirlikler şatafatlı üniforma giysisi ve güzel hat ile yazılmış yetki belgesi alır ve hazırda en düşük seviyede bölgenin jandarma komutanıyla gizli anlaşma yapar-statüsünün varacağı en iyi yerdir.

Bir aşiretin önde gelen ailesi içinde bir çatışma meydana geldiğinde, örneğin, aşiret reisliği için üstünlük rekabetinde, çatışma, dahil olan iki aileyi aşar ve bütün aşirete yayılır. Her iki rakip ailenin güçlü dış bir gücün, mesela, komşu aşiretlerin ve özellikle bölgedeki güçlü bir devletin, desteğini kazanmak sıradan bir durumdur. Kürdistan, her zaman bir aşiret reisinin yanı başında ittifak kurabileceği birden fazla devlet olması hasebiyle, diğer birçok periferideki bölgelerden farklılaşır.

1600 yıllarında, iki yakın akrabanın, büyük Mukrî Konfederasyonu’nun liderliğini kazanmak için sırasıyla Safavi ve Osmanlı ile ittifak kurarak, birbirine karşı şiddet kullanan iki gruba ayrıldıklarını bulduk. Savaş çıktığında, aşiretin bir tarafı Osmanlı, diğer tarafı Safeviler’in saflarında savaştı. Aşiretin nasıl bölündüğünü kesin olarak bilmiyoruz, fakat taraflar yakın akraba olduğu için, bölünmenin sorunsuz/planlı bir ayrışma kalıbına (segmentary pattern) göre gerçekleştiğini söylemek zordur.<sup>9</sup>

Kürdistan’ın birden fazla devlete yakın olması aşiret reislerine bir devleti diğer devlete karşı kullanma veya en azından birinden diğerine karşı koruma elde etmede kolaylık sağlamıştır. *Şerefname*’de Kürt soylu hanelerinin Sultan ile

<sup>9</sup> Malcolm, 1815: 541-2. Bkz. (Mukrî aşireti ile ilgili daha sonraki olaylar için) Eskandar Beg Monshi, 1978, s.1015-9.

Şah'a bağlılıklarının değiştiği birçok örnek vardır. *Şerefname*'nin yazarı, Şeref Xan, Bitlis'e dönüp Osmanlı ile çok iyi ilişkiler kurmadan önce, yaşamının önemli bir bölümünü Safaviler'e hizmet ederek geçirmiştir.

Daha yakın bir dönemde, I. Dünya Savaşı sırasında, Güney Kürdistan'da kalan İngiliz siyasi memurları, geniş aşiretlerin liderlerinden birinin "sadık" (örneğin, İngiliz yönetimi ile işbirliği isteğinde), hukuk ve düzenden yana olduğunu, fakat diğer bir ya da iki rakip lider, genellikle de diğer ('sadık') liderin yakın akrabasıdır, "isyancı" olduğunu gözlemlemişlerdir.<sup>10</sup> Bir aşiret reisinin "isyan" etmesini, o dönemin hükümetiyle anlaşmazlığından ziyade, kendi aşireti içindeki önde gelen bir aile ile anlaşmazlık içinde olması tetikler (ya da komşu bir aşiret ile çatışma).

1960'tan bu yana, Kürt ulusalcıları, merkezi hükümete karşı silahlı mücadele yürütüyorlar. Her iki taraf da birbirine karşı aşiretleri harekete geçirerek karmaşık ittifak ve karşıtlık ilişkisine girerler. Birçok geniş aşiretin önde gelen üyeleri Kürt hareketine (devlet gibi bir aktör olan) aktif olarak dahil olurken, diğerleri devlet ile işbirliği yaparlar ve hatta kendi taraflarında olan aşiret grubu devleti destekleyen milisler olurlar.

Aynı olgu, 1980'ler ve 1990'larda PKK'nin merkezi devlete ve Kürt "işbirlikçilerine" karşı silahlı mücadeleye başladığında da gözlemlenebilir. Önde gelen birçok ailenin bazı üyeleri devletin hizmetinde görev alırken, diğerleri PKK ile birlikte hareket etmekteydi.<sup>11</sup>

En çarpıcı örnek, uzun zamandır, devlet yanlısı ve Kürt ulusalcıları arasında bölünen Bucak aşiretidir. Faik Bucak, 1965 yılında kurulan KDP'nin kurucularındandır. Karanlıkta kalan, muhtemelen bir aşiret anlaşmazlığında, bir suikaste kurban gitti. Çocukları, o tarihten bu yana, Kürt hareketinin önde gelenleri arasında oldular, onlardan biri olan Serhat PKK ile ortak hareket etmektedir. Mehmet Celal Bucak ve halefi Sedat Edip Bucak tarafından öncülük edilen ailenin diğer bir parçası ise, devlet ile yakın işbirliği içindedirler. PKK, 1979 yılında, Kürt "işbirlikçilerine" yönelik ilk sembolik saldırıda Mehmet Celal Bucak'ı hedef aldı ve bu saldırı, Bucakların bu kısmı ile PKK arasındaki çatışmayı genişletti. Sedat Edip Bucak PKK'ya karşı savaş için oluşturulan "köy korucuları"na öncülük etmektedir (fakat o, bu durumu komşu aşiretler üzerinde tahakküm kurmak için kullandı.). Son yirmi yılda, Bucak aşiretinin üyeleri, her iki tarafta savaşarak öldürüldüler.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Edmonds'da (1957) birçok örnekten en çarpıcı olanı Pizhdar aşiretidir, s.220 ve 228-259.

<sup>11</sup> Bu, 1995 yılında Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları için hazırlanan ilginç bir raporda ortaya konulmuştur. Türkiye'nin doğusunda 1267 görüşmeciye, çoğu Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yaşamına entegre olmuş yerelde öne çıkmış kişilere, akraba veya eş-dosttan kimsenin PKK içinde olan var mı sorusu sorulmuş. Görüşmecilerin üçte ikisi bu soruyu yanıtsız bırakmış, %15'i (ya da cevap verenlerin %45'i) PKK'de akrabaları olduğundan bahsetmişler (TOBB, 1995: 19)

<sup>12</sup> Bucak kabilesi hakkında bkz. Şahin, 1995. Sedat Edip Bucak, -yaklanma-önleyici güçler, sağcı eylemciler ve organize suçlar gibi kârlı ama yasadışı ilişkileri ifşa eden Susurluk skandalındaki merkezi rolüyle büyük ün kazandı.